
Сяргей Абламейка

...ці стане беларусам некалі сорамна за тое,
што яны зрабілі з краінай, з сабой
і з будучынай сваіх дзяцей?..

Падарожныя імпрэсіі

З габрэмі ў Карлавых Варах

На вуліцах курортнае часткі Карлавых Вараў гучаць пераважна расейская і німецкая мовы. Але гэта зусім не азначае, што тут адпачываюць найбольш расейцы і немцы. Насамрэч у Карлавых Варах адпачываюць немцы і габрэі. Прыйчым, габрэі, пераважна, з былога СССР, якія цяпер жывуць у Злучаных Штатах, Канадзе, Ізраілі і заходніх Еўрапейскіх краінах.

Гэтая думка для вас не адкрыцьцё – вы ведалі пра гэта ўжо даўно, бо даўно ўжо наядзджаеце ў Карлавы Вары са сваімі беларускімі гасціямі – найперш, менскімі сваякамі. Проста гэтым разам, калі вы самі прыехалі на сусветна вядомы курорт на некалькі тыдняў для адпачынку, вы маецце дастаткова часу, каб падумаць і запісаць свае ўражаныні ад славутага курортнага гораду і яго наведнікаў.

Найперш вы параўноўваеце рухомых габрэяў з седнямі-беларусамі. Вядома, што вашыя суродзічы сапраў-

Заканчэнне.

Пачатак
у №1-2 (20-21).

ды ня надта любяць вандраваць па съвеце ў пошуках лепшае долі, а калі і вандруюць, дык любяць вяртацца дадому. Калі ж дадому вярнуцца ўжо не выпадае, з былых рэспублікаў былога СССР беларусы дасылаюць у Беларусь вучышца сваіх дзяцей. Так было ў 80-я гады, калі ва ўніверсітэце побач з вамі на лекцыях сядзеў, напрыклад, Сярожа Шабан з Джамбулу, так ёсьць і цяпер – нядаўна вы прачыталі ў нейкай газеце пару інтэрв'ю з такімі абітурыентамі. Агулам толькі ў Менск сёлета іх прыехала каля дзівуюх сотняў. У працягу 90-х гадоў у Беларусь вярнулася каля 250 тысячаў вашых суродзічаў.

У Чэхіі, напрыклад, афіцыйна жыве каля 60 тысячаў украінцаў і каля 3 тысячаў беларусаў – неадэкватная прапорцыя, калі меркаваць па колькасці жыхароў Украіны і Беларусі. Аднойчы вы ішлі па Рыме і ўбачылі на не-вялікім пляцы дзіўную карціну: ля аднаго з будынкаў тварамі да ўваходных дзвівярэй моўчкі стаялі сотні людзей, натоўп запаўняў амаль увесы пляц, ганак і перацякаў ва ўнутранае памяшканье. На вашае недаўменнае пытанне спадарожнік з усмешкай адказаў, што гэта ўкраінская грэка-каталіцкая царква, а людзі – вернікі, якім не хапіла месца ўнутры храму. Вы спыталіся, колькі ж у Рыме ўкраінцаў, і вам адказалі – толькі на будоўлях працуе 20 тысячаў... Нядаўна памёрлы знаёмы ўкраінскі эмігрант з Нью-Ёрку казаў неяк, што калі ў яго пытаюць, ці ёсьць у Штатах беларуская эміграцыя, ён заўсёды адказвае, маўляў, ёсьць чалавек 20...

А габрэі ўдома не сядзяць. Яны едуць туды, дзе лепш – жыць, адпачываць, вучыцца, лячыцца. Гэта адна з нядрэнных якасцяў габрэйскага народа. Вялікая колькасць габрэяў у санаторыях Карлавых Вараў – лепшая рэкамендацыя для курорту: значыць сапраўды дапамагае.

Жыцьцё беларусаў і Беларусі даўно і трывала перасялося з лёсам народа габрэйскага. Сёньня ўжо мала хто памятае, што перад 1941 годам у Менску былі дзясяткі сінагогаў, што даўней ня толькі беларускія габрэі шпарка гаварылі па-беларуску, але і беларусы ўмелі звязаць два слова на ідыш. Гаварыла (і гаворыць) на ідыш вашая бабця, патомная шляхцянка і патомнная мячучка Вера Лось-Паўлава. Бабця вырасла побач з Нямігай, на Зборавай (цяпер Інтэрнацыянальная), рыхтык насупраць кіно «Перамога» (да вайны «Зорачка») і сябравала спрэс з габрэйкамі, бо іншых дзяўчат побач практична не было. Якраз адны з першых вашых дзіцячых успамінаў – паходы з бабцяй з Ратамскае (цяпер Мельнікайтэ), дзе вы нарадзіліся, па Астроўскага на яшчэ ня збураную Нямігу да бабчыных габрэйскіх сябровак. І смачныя пачастункі іх свойскае кухні...

111

Напрыканцы 80-х вы былі ў санаторыі ў Жалезнаводску. Вашым суседам па пакой быў 25-гадовы хлопец-расеец, начальнік правінцыйнай чыгуначнай станцыі з-пад Іркуцку. Вы звярнулі на яго ўвагу яшчэ ў санаторным аўтобусе, які вёз людзей у Жалезнаводск з аэрапорту ў Мінеральных Водах. Кіроўца аўтобусу быў ярым антысаветчыкам, кляў камуністаў і саветы (ішоў 1989 год) і паходзіў, дарэчы, з вёскі пад Асіповічамі. Пасажыры падтрымвалі яго або маўчалі, а супраць быў толькі той хлопчык. Ён абурана і пафасна казаў: «А як жа нашыя дасягненыні?» Кіроўца ў адказ злосна і зьедліва пытаваўся: «Якія вашыя дасягненыні?» «Ну як – якія? Я, напрыклад, упэўнены, што ў мяне заўтра будзе работа і будзе што зьесьці,» – адказваў хлапец.

Вас з ім пасялілі ў адзін пакой і наступны месяц ён слухаў лекцыі пра ідэалы БНФ, каштоўнасць нацыянальнай съядомасці, пра права народаў на самавызначэнне і злавесную сутнасць камуністычнага рэжыму.

У першы ж дзень вас з тым хлопцам прыняў лекар і прызначыў працэдуры і ваду. Вы пайшлі да блювету і па дарозе зайшлі ў харчовую краму. “Ой, колбаса...” – зьдзіўлена і захоплена выдыхнуў спадарожнік. Ён купіў паўкіла нашытканай варанае каўбасы і дзьве пластыкавыя ўпакоўкі съмтаны. Аказалася, у Іркуцкай вобласці ваш сусед па пакоі, як член мясцовай наменклатуры, атрымваў паўтара кілаграмы варанае каўбасы на месяц, а тут яна ляжала у вольным продажы... Мінеральную ваду трэба піць за 45 мінут да ежы, вы марна ўгаворвалі расейца ня ёсьці цяпер, але ён зайшоў за адкрыту эстраду ў парку, сеў на лаўку і зьеў усю каўбасу і ўсю съмтану. Калі ён акуратна вылізвалі вывернутую пластыкавую каробачку ад съмтаны, ты, згадаўшы гутарку ў аўтобусе, не ўтрымаўся і зъедліва запытаўся: “А як жа вашыя дасягненыні?...”

Дык вось той хлопец асабліва не любіў... габрэяў. Вашыя аргументы пра ўласную адказнасць народаў за свае праблемы на яго ня дзейнічалі. Ва ўсім былі вінаватыя яны... И вось ў Карлавых Варах вы таксама сутыкаецеся з гэтай расейскай бядой – з прымітыўным нежаданьнем прызнаць сваю адказнасць за свае ж ўчынкі, з поўной адсутнасцю пакаянья.

За вашым сталом у гатэлі сядзіць 45-гадовая расейка з Москвы. Кароткія тэзы ейных поглядаў: рэвалюцыю зрабілі жыды, навязалі, ненавісныя, камунізм рускаму народу, каб яны не забілі Сталыпіна, праз 10 гадоў у іх ужо нічога не атрымалася б; Расея нікога ня хоча захапіць і нікога ня хоча далучыць да сябе, ёй даўно ўжо абрыйдла карміць усіх гультаёў навокал; казахі ніколі ня мелі сваёй дзяржавы і тэрыторыі, качавалі па рускіх землях, раней яны нават саромеліся гаварыць па-казахску, паслья рэвалюцыі жыды нарэзалі ім шмат тэрыторыі, цяпер яны там уціскаюць рускіх. Вы былі нясымела нагадалі пра Сталіна, які выбіў усіх калегаў-габрэяў, і яго паваенную антысеміцкую палітыку. “А тут жыдоўская каса найшла на каўказскі камень,” – быў адказ.

Вы таксама спрабавалі патлумачыць расейцы нешта пра сялянскую абшчыну ў Pacei, пра штогадовыя перадзелы зямлі “па справядлівасці”, пра натуральную эканамічную і духоўную глебу ў Pacei для ўспрыманьня ідэі сацыялізму і пра тое, што ў іншых краінах камунізм не прыжыўся – Парыжская камуна ў 1871 годзе пратрымалася два з паловай месяцы, Баварская і Брэманская Савецкая Рэспубліка ў 1919 годзе ў Нямеччыне таксама пратрымаліся па месяцы кожная, а ў Pacei камуна ўмацавалася на 70 гадоў. Вы гаворыце, што храмы ў Pacei (як і ў Беларусі) разбурали самі сяляне, і што Руская Праваслаўная царква не прышчапіла народу пачуцьця ўласнай годнасці, што самапавагу асобы выклікаюць годныя ва ўсіх сэнсах (у тым ліку і ў матэрыйальным) умовы існаваньня, і што расейская эліта, трymаючи сваіх сялянаў у прыгоне найпазней у Еўропе, нясе сваю долю адказнасці за скочваныне краіны ў хаос сатанінскага рэвалюцыйнага тэрору. Вы, урэшце, спрабуеце зъяніцца да навачасных падзеяў і нагадваеце пра вераломнае наданыне ўсім грамадзянам Абхазіі расейскага грамадзянства... Расейка ня слухае. А вы і ня надта настойваеце...

Вы, часам, думаеце пра слушнасць тэорыі геаграфічнага дэтэрменізму: чым далей на захад, тым менш шанцаў у камуністаў, чым далей на ўсход, тым меней імунітэту ад звыродлівых ідэяў усеагульнай роўнасці. Якраз на Далёкім Усходзе захаваліся камуністычныя Кітай і Паўночная Карэя. Зрэшты, вы тут жа ўспамінаеце, што далёка на заходзе ёсьць камуністычная Куба. Відаць, імкненіне да ўсеагульнай справядлівасці прыводзіць да несправядлівасці ва ўсіх частках сьвету аднолькава. Або звыродлівае разуменіне “справядлівасці” адной асобай на чале дзяржавы...

Апрача габрэяў вашая расейка ненавідзіць чачэнцаў і наогул мусульманаў. “Немцаў бедных так запалохалі, тыя так накаяліся, што цяпер у іх 12 мільёнаў мусульманаў у краіне жыве”. Вы ведаецце, што мусульманаў у Нямеччыне удвая меней і пераважна турак, з якімі ў немцаў здаўна асаблівия адносіны. Вы таксама ведаецце, што нямецкае пакаяньне прывяло да дабрабыту і заможнасці, і што яно мела сапраўды хрысьціянскія характеристики. Сённяня нельга ўявіць, каб у Нямеччыне па тэлевізары паказалі фільм пра “добралюбных” гестапаўцаў – гэта проста немагчыма, а ў Pacei спрэс на экране “добралюбные чекисты”, у газетах слова “чекист” у адносінах да эфэсбоўцаў ні ў кога не выклікае пярэчаньня – маральны бар’ер што ў інтэлектуалаў, што ў народу адсутнічае цалкам. Але расейцы вы пра гэта ня кажаце – няма сэнсу.

111

Філалагічныя назіраньні ў Карлавых Варах. Цікава размаўляюць па-расейску чэхі – а на тым курорце па-расейску могуць гаварыць усе чэхі. Цікава, што калі чэх намагаецца гаварыць па-расейску, у яго, часам, атрымліваецца па-беларуску. Дзяяўчына-медсястра кажа “некаторые процедуры” з націскам на “о” прытым, што па-чэску “nekteši” з націскам на другое “e”. Або “подвойны масаж”, прытым што па-чэску пераважна кажуць dvojity (зрэшты, у слоўніку прыводзіцца і маргінальная форма podvojny). Іншыя рускія абароты чэхаў праста мілья. “Ідите сниматъ” (у сэнсе распранацца), або чэскае на разъвітаньне “Hesky den” у выглядзе “хороший день, спасибо”. Вы чуеце такую мову вакол сябе спрэс і ўспамінаеце, як у 1995 годзе, пражыўшы ў Чэхіі толькі два тыдні, звярнуліся да знаёмага чэха з просьбай дапамагчы купіць білет у Алямоўц, дзе тады ва ўніверсітэце вучыўся ваш брат Андрусь. Дапамогшы, чэх на разъвітаньне падняў руку, выгукнуў “Здравствуй” і пайшоў сабе. Вы, зрэшты, на той час ужо ведалі, што і пры сустрэчы, і пры разъвітаньні яны кажуць адно аднаму “Ahoj”, што азначае “прывітаньне”. Цікава разглядаць рэкламныя аўвесткі: “Карловарское комплексное бальнеолечение предлагает вам исключительную возможность лечевного и релаксационного проживания” або “Гараж – автоматическая охранная система для 18 автомобилей...”

Яшчэ больш цікава размаўляюць на вуліцах Карлавых Вараў былыя савецкія габрэі. “Боря, дай ему его стекло”. Вы гэтую фразу разумееце, бо ведаецце, што па-ангельску і шкло, і акуляры азначаюцца адным словам glasses... Часам габрэі гавораць на дэзвюях мовах адразу: “Лёня, не отходи, stay here please...”

Хто ня ведае чэшская настойкі на травах – карлаварскае Becherovky? Аказваецца, ведаюць ня ўсе. Дэльце жанчыны дзяліліся ўражаньнямі ад пакупак: “Я купила две бутылкі этой их Бехтеревки...”

У Карлавых Варах праз выпадковае знаёмства з вамі і вашай жонкай яшчэ два расейцы зразумелі, што беларусы ім хоць і свяякі, але... Вы рассказаеце, што ў вашай фірме курыць забаронена ва ўсіх памяшканьях: “У нас на Радио всех курцов выгнали на улицу”. “А што такое курец?” – пытаюць у вас. И вы раптам разумееце, што па-расейску трэба было сказаць “курильщик”.

Але самым вялікім беларуска-расейскім саюзна-дзяржаўным зьдзіўленнем для вашых маскалёў стаў, відаць, іншы карлаварскі эпізод. Пачуўшы, як вашая жонка адказвае па-беларуску на званок па мабільнym тэлефоне, яны пераглянуліся паміж сабой: “Во па-чэшску шпарыць...”

111

Вы ходзіце, глядзіце, думаеце і параўноўваеце. Хоць і жывяце дзясяты год за мяжой, але ня можаце не прымерваць усё ўбачанае да Беларусі і ўсёй постсавецкай прасторы наогул. У гатэльнай рэстарацыі кожны дзень у меню стравы з рыбы. Навокал некалькі рыбных рэстараану, дзе гатуюць немарожаныя рыбу і малюскаў, давезеная ў ахалоджаным стане проста з марскіх краінай. А вось вы звоніце да брата, які з сям'ёй адпачывае ў Крыме, пытаетесь пра ўмовы побыту, і ён скардзіцца, што нідзе нельга зьесці рыбы. Нібыта поўнае мора рыбы, па пляжы крабы бегаюць, а ў рэстарацыях і крамах – спрэс сувініна, а з рыбы – толькі вобла... Саўковае ўбоства і адсутнасць элементарнай культуры харчаванья. Сёння ўвеселіць выправіўся ў падарожжа за здароўем, усе пільна даглядаюць, што ядуць, колькі ядуць і як, і толькі ў вас на радзіме, як і ў суседзяў-небараакаў, мала што мяняеца.

Зрэшты вы тут жа прыгадваеце, што і ў Беларусі ёсьць зрухі. Беларусы пачалі значна болей піць сухога віна, і выпіваюць яго за год у дзясяткі разоў болей, чым расейцы, калі лічыцца у судносінах да колькасці насельніцтва...

...А ўсё ж Карлавы Вары не Карлсбад. Ня той дыхт... Дамы тыя ж, нямецкія, але вось людзі... Ці то гэта славянішчына, ці то савеччына... Вы зьбіраецеся са сваімі знаёмымі расейцамі ў рэстарацыю, ідзяце па вуліцы побач з гранд-гатэлем PUPP і праглядаеце меню ў рыбных рэстараанах. Кошты завоблачныя, гэта ясна. Тыгровыя або каралеўскія крэветкі, лангусты і вустрыцы ў чэшскіх вадаёмах ня водзяцца – тут пытаньняў няма. Пытаныні зъяўляюцца тады, калі ў разьдзеле “Чэшскія віны” ў меню адной з рэстарацый вы бачыце: “Frankovka – 1200 Кі”. Вы рагочаце, бо як чалавек, які 10 гадоў жыве у Чэхіі, таксама любіце гэтае найлепшае з чэшскіх вінаў. Яно даволі нядрэннае ў параўнаныні з астатнімі мясцовымі, даволі папулярнае і каштую ў любой краме каля 60 кронаў – гэта значыць, меней за два з паловай даляры. Вы рагочаце, бо ніколі ў жыцці ня бачылі нацэнкі на дзіве тысячы адсоткаў!.. Вы разумееце, што гэта для багатых і неабазнаных замежнікаў, але вы таксама разумееце, што ў суседній Нямеччыне ніводзін уладальнік рэстараану сабе гэтага не дазволіць – іншая культура... И іншая ступень самапавагі... Славянішчына.

111

Пару разоў жонка хадзіла да каланады піць мінеральную воду адна. Там, відаць, яе і нагледзеў пажылы (троху за 70) амерыканскі габрэй. И вось калі аднойчы вы з жонкай шпацыравалі па галоўнай карлаварскай вуліцы, нехта з-пад навесу адкрытае рэстарацыі зароў: “Эй, иди сюда, ну что ты остоўбенел, не бойся, я тебя не укушу...” Вы ашаломлена спыталіся, ці да вас ён гаворыць, і, атрымаўшы станоўчы адказ, падышлі. Вы нават не пыталіся, чаму вам кажуць “ты”, бо бачылі, што незнёмы стары вельмі ўзбуджаны і разгарачаны. Вы адразу зразумелі прычыну яго зухаватасці – ён з усія сілі стараўся выглядаць упэўнена і раскавана, і рабіў гэта як умеў – з дамешкам хамства.

Сымеласці старому надаў той факт, што побач з ім сядзела значна маладзейшая габрэйская пара – гэта былі музыкі з аркестру, які меўся граць на здружнінай вечарыне ў рэстарацыі з нагоды габрэйскага Новага Году. Вось галоўным клопатам старога габрэя і было запрасіць вас і (галоўнае) вашую жонку на навагоднюю вечарыну. Пяць хвілінаў ён гаварыў без упынку, гарніроваў трymаочы галаву, гледзячы на вас з выклікам і робячы каралеўскія жэсты рукамі – было відаць, што чалавек з усія сілі пнецца ўдаць багатага

і ўпэўненага ў сабе амерыканца. Гэта яму не дапамагло, вы стрымана адмовіліся і пашпацыравалі сабе далей. Пазней і вы, і жонка ня раз сустрэнечеся з тым чалавекам на працэдурах, і акажацца, што ён пенсіянер, працуе ў Нью-Ёрку ліфцёрам, а ў СССР быў інжынерам-тэхнолагам. Ад зухаватасьці і прэтэнзіі не застанецца і съледу – вы ўбачыце кволага і стомленага жыцьцём старога. І яшчэ раз з пітэтам падумаеце пра сілу прыцягнення полу...

Габрэі ў Карлавых Варах здольныя сур'ёзна зъмяніць імідж расейцаў у съвешце. Праз два дні пасьля тых няўдалых запросінаў на габрэйскі Новы Год, вы будзеце ляжаць на стале ў чэшскай масажысткі, і яна зъянтэжана спытаеца: “Скажыце, калі ласка, хто расейцы па веры і па якім календары яны жывуць?” Вы ў адказ выкажаце недаўменыне – у чым, уласна, праблема? Масажыстка скажа, што ўчора мела рускую кліентку, якая скардзілася, маўляў, напярэдадні шмат выпіла на навагоднія вечарыне. Масажыстка не магла съязміць, чаму расейцы адзначаюць Новы Год у верасьні. Вы, вядома, патлумачылі ёй, што кліентка была рускай габрэйкай і съяткавала Роша Шану, якая ў той год прыпала на 16 верасьня, але самі сабе падумалі, што ўсім не патлумачыш – тысячы габрэй з розных краінаў прыязджаюць ў Карлавы Вары, гучна размаўляюць па-расейску, бывае і праз вуліцу перакрыкваюцца, ярасна гандлююцца ў крамах, зьбіваючы кошты, сядзяць на лавачках і гучна абмяркоўваюць лёс сваякоў – хто, дзе і як уладкаваўся (“Сёме в кибуце очень хорошо...”), знаёміца адно з адным, высъявляюць ступень сваяцтва і пакідаюць уражаныне, што яны ўсе сваякі паміж сабой... А людзі вакол успрымаюць іх як расейцаў.

Вы неяк сталі съведкам такога нязмушанага “перакрыванья” на пляцы калі галоўнай карлаварскай каланады. Мажная габрэйка бяз комплексаў, апранутая ў даўгую спадніцу і, чамусьці, у цюбецейку закрычала людзям, што праходзілі метраў за 20 ад яе:

- Эй... Вы, вы... Вы Любa?
- Да.
- Любa Шалевiч?! С Квинса?
- Нет. Я, вообще, Любa, но вас не знаю.
- Ты смотри. Так похожа, как сестра-близнец. У меня в Квинсе была напарница Любa...

Нязмушанасьць, непасрэднасьць, адсутнасьць або схаванасьць комплексаў...

Наогул, габрэі пакінулі ў гісторыі Карлавых Вараў значны сълед. Ад XV стагоддзя ў суседнім з курортам мястэчку Гразынцын існавалі габрэйскае гета, сінагога і могілкі. У 1499 годзе Уладыслаў II Ягелончык дазволіў Карлавым Варам самім выдаваць габрэям дазвол на знаходжаныне ў горадзе. Ад таго часу і аж да XVIII стагоддзя габрэі не маглі настала сяліцца ў Карлавых Варах. Яны цікавілі жыхароў Карлавых Вараў толькі як багатыя кліенты-пацыенты. Мясцовае насельніцтва рауніва сачыла за посьпехамі габрэй і старалася ўсяляк аблежаваць іх. Ім дазвалялася толькі прыязджаць падчас сезону – ад 1 траўня да 30 верасьня – для гандлю. Як і ў Беларусі, асноўным таварам габрэй была скура, а заняткам – гарбарства. Пасьля габрэі памалу праніклі-такі ў горад, заснавалі габрэйскі шпіталь для маламаёманых і сінагогу. А першы дом у Карлавых Варах габрэй змог купіць толькі ў 1850 годзе. Затое другая палова XIX стагоддзя стала росквітам габрэйскага гандлю на курорце. Пасьля была катастрофа 1938 году і Халакост. У выніку сёньня габрэі ў Карлавых Варах – зноў жаданыя кліенты-пацыенты.

Але ня толькі. Гісторыя паўтараеца. Габрэі пачалі новае засваеніе мяс-

цовага рынку. Неяк вы сядзелі са сваімі расейскімі знаёмцамі каля каланады, пілі мінеральную воду і разважалі пра шчыльнасць гарадской забудовы і недарэчнасць вольнага пляцу якраз насупраць каланады. І раптам чалавек гадоў 35-ці, які да гэтага моўчкі сядзеў на лаўцы побач з вамі, сказаў па-расейску:

– Гэта ахойная зона, тут пад зямлёй – таксама крыніца, і таму нельга будаваць.

Вы разгаварыліся, і аказалася, што чалавек, былы кіяўлянін, цяпер грамадзянін Ізраілю. На пытаньне, што ён тут робіць, адказаў:

– Я тут жыву. Мы з жонкай маём тут непадалёк салон-цырульню.

І незнаёмец тут жа ўручыў усім рэкламныя візітоўкі тае цырульні з май-планам, і ў дадатак на словах расказаў, як туды лацвей трапіць. Вось так працуюць габрэі, пакуль іншыя іх клянуць...

111

Вакол Карлавых Вараў – невысокія горы, парослыя цудоўнымі лісцёвымі і зъмешанымі лясамі з мноствам съежак і дарог. Увесень на гэтую прыгажосць немагчыма наглядзецца. Чаму зеляніна перад сконам так расквечваеща барвамі? Чаму выбухае таюю прыгажосцю? І чаму людзі пад старасць робяцца такімі непрыгожымі і нямоглымі? Можа таму, што яны, у адрозненіне ад зеляніны, рыхтуюцца да вечнага, нематэрыяльнага жыцця, і таму пад старасць робяцца дасканалыя і прыгожыя найперш ўнутрана, а зънешнасць на нябёсах ня мае сэнсу?..

Аднойчы падчас паабедзеннага шпацыру вы з жонкай забрылі ў Локет – колішні каралеўскі горад-замак, які мала зъмяніўся з часоў ранняга Сярэднявечча. У 1234 годзе падчас палявання непадалёк ад гэтага замку кароль Карл IV знайшоў незвычайнія крыніцы з гарачай мінеральнай водой. З таго часу ў Карлавых Варах і лечацца. Loket у перакладзе з чэшскай – локаць. У гарах рэчка Огрэ ўтварыла выгін у выглядзе чалавечай рукі, і таму скалу ўнутры лукавіны назвалі Локцем і паставілі на ёй замак. У Локці Гётэ сустрэў сваё апошніе каханыне – нямецкую арыстакратку Ульрыку фон Лівэтцоў. У гэтым раманскім замку XII-XIII стагоддзяў кароль Ян Люксембурскі ў 1319 годзе трymаў у зъняволеніі сваю жонку Элішку Пшэмислоўну і трохгадовага сына Вацлава, будучага караля Карла IV – прыгожыя такія норавы раманскай эпохі і загадковая бацькоўская пачуцьцё сярэднявечнага чалавека.

Стоячы ў музеі катавання ў лёхах локецкага замку, вы ўявілі сабе і іншыя “мілыя” рэаліі сярэднявечча – успоратыя жываты навакольных сялянаў, у гарачых кішках якіх арыстакратыя грэла ногі падчас палявання, зgnілія зубы і брыдкі пах з роту, прыпацелую скураную вопратку, хранічныя пранцы і іншыя венерычныя хваробы, але, найперш, зъяўрыную лютасць і жорсткасць усіх да ўсіх – чаго толькі не напрыдумлялі тады, каб зьдзеквацца з чалавека... Дзіўная сярэднявечная Еўропа... Вяршыні раманскага і гатыцкага мастацтва, шэдэўры жывапісу і скульптуры, а побач – грэх і зло, чалавечая подласць, падступнасць і падзеньне...

Бадзяючыся па замку некалькі гадзінаў, вы сустрэлі там турыстаў з розных краін, але не спаткалі ніводнага расейскамоўнага габрэя. Зайздросная мэтанакіраванасць – раз у Карлавых Варах трэба лячыцца, яны і лечацца...

111

Канец верасьня, канец адпачынку. У Карлавых Варах – даждж. Вы блукае-

це ў парках, варушыце нагамі апалае лісьце, і нават прамоклы абутак вас не спыняе. Блукаць увосень па парку – ваш улюблёны занятак. У души раз за разам усплываюць відарысы нязбураных Ратамскай, Шпалернага завулку, Астроўскага і Нямігі. Вы з бабцяй ідзяце ў госьці да цёці Вары, старой габрэйкі-лякаркі. Вы малы і карыслівы, вы прадчуваеце смачны пачастунак, магчыма, такі самы, як на мінульым тыдні ў цёці Фані з Астроўскага.

Вокны кватэры цёткі Вары на першым паверсе выходзяць праста на Нямігу, замест нармальнага ўваходу са двара – балкон з праходам у агароджы. Цётка Вара накрывае на стол, садзіць насупраць вас сваю цёмнавокую ўнучку Лізу аднолькавага з вамі веку і падае гефілтэ фіш з цымесам – пабеларуску кажучы, фаршыраваныя рыбу і моркву. Вам гэта смакуе, але вы малы і карыслівы, вы чакаеце галоўнага прысмаку, водар якога ўжо апанаў ўсю маленъкую няміжскую кватэрку. Вы чакаеце бэйгелах – так цётка Вара і бабця Вера называюць фантастычныя па смакоце булачкі хатній выпечкі. І вось яшчэ гарачы бэйгелах на вялікай тацы выносяць з кухні, ставяць на стол, падаеца чай і сочыві і пачынаеца кайф...

Дзьве бабці, беларуска і габрэйка, гамоняць адначасова па-расейску, па-беларуску і на ідыш. Чарнявая Лізачка насупраць гучна сёrbae са сподачка гарбату, вы не адстаяце, а, можа, і пераўзыходзіце яе ў справе паяданьня бэйгелах і сёрбаньня, паслья вы разам выходзіце на балкон-ганак і пачынаеце назіраць за няміжскімі мінакамі, час ад часу дражнячы іх і хаваючыся за балляс...

Успамін раптам зынікае... Навокал Карлавы Вары і пераважна рускамоўныя габрэі на вуліцах. Вы думаеце, што габрэі цяпер – ужо далёкія ад Беларусі і духоўна, і фізічна. Цяпер яны асвойваюць іншыя краіны і культуры. Габрэйскія бацькі і дзяды з былога СССР – спрэс расейцы, а іх дзеці і ўнуکі – ізраільцы, амерыканцы, ангельцы, немцы. Хаду часу не павернеш...

Але ў думках вы зноў і зноў вяртаецеся ў 60-я гады. Можа таму, што бабця і бацькі былі тады маладыя і прыгожыя, можа таму, што вас ўсе любілі і лашчылі, а можа і таму, што моцна сумуеце па Менску, якога ўжо няма. Як няма і насељнікаў тых цэнтральных вуліцаў, з якімі беларусы стагоддзямі дзялілі свой горад.

Вы ціха ўсміхаецеся, бо раптам успамінаеце, што тады, у 60-я, самай любімай сілавай у сем'ях і цёткі Вары, і цёткі Фані былі ня бэйгелах і цымес, ня кугал (кнэдлікі) і нават не гефілтэ фіш, але латкес. Менавіта латкес увесь час прасіла згатаваць бабцию вашая шасыцігадовая пасія Лізачка... У вашай сям'і латкес таксама любілі і гатавалі па нядзелях на сьняданак. Бацька ўстаўваў найраней, абіраў бульбу, грэў патэльню...

Напэўна, цяпер ужо ніхто з гэтых вясёлых і жывавых людзей на вуліцах Карлавых Вараў ня памятае пра адну са сваіх колішніх радзімаў – Беларусь? Шкада цёткі Вары, яе ўнучкі Лізы, шкада цёткі Фані, іх зынілага ідышу і колішній улюблёны стравы.

Латкес у перакладзе на беларускую – дранікі...

*Карлавы Вары-Прага.
Верасень 2004*

Ці бывае посьпех сарамлівы?

Ліпень 2004 году. Цягнік Масква-Прага пакідае межы роднага Менску. На пероне засталіся прыгорбленыя разлукай бацькі – яны яшчэ трошку па-

старэлі за тыя некалькі месяцаў, што вы ня бачыліся. Ад гэтага асабліва балюча і сумна на душы... Разам з вамі, здаецца, сумуе і прырода. Яна пра-вісла над менскімі гмахамі ніzkімі алавяна-шызымі аблокамі і нават падп-лаквае касым дожджыкам. Рэдкія буйныя краплі пакідаюць на акне вагона даўгія пісягі, і ўскраіны роднага Менску паўстаюць перад вачыма скро́зь “касую лінейку” вучнёўскага сыштку. Цяпер, хіба, такіх прыладаў для “чы-стапісаньня” ўжо ня ўбачыши...

Менск за вакном – шэры і сумны. Ліпень, нядзеля, раніца – і амаль нікога навокал. Ніzkія аблокі чапляюцца за прамысловыя коміны і высокія нава-часныя гмахі ўскрайніх вуліцаў. Большы дождж быў унаучы, съцены бу-дынкаў ушчэнт прамоклі і пацямнелі ад вільгаті. А ў гэтую ранішнюю пару – не сказаць каб вялікая непагадзь, у аблачыннай столі можна заўважыць нават рэдкія прасьеветы. А там, адкуль вецер аблокі гоніць, яны наогул вышэйшыя і съявлейшыя. Відавочна, там і ёсьць канец дажжу. Але ці ёсьць канец вашаму менскаму суму?..

Вэлюм успамінаў агарнуў душу, калі цягнік, набіраючы хаду, выкаціўся нарэшце з гарадскіх межаў у кірунку Стоўбцаў... Адно што вока пасыпела выхапіць за вакном прывычны пейзаж сацыялістычнай Бацькаўшчыны – шы-рокія калгасныя палеткі, неахайнія ўзбочыны асфальтавых (тым ня менш) дарог, трошку занураныя твары людзей на паўстанках, безыліч драўляных хат і нямала ўжо мураваных – выключна безгустоўнай і бяздарнай архітэктуры. Нельга сказаць, каб у беларускіх прыватных навабудах з іх арачкамі, вежачкамі і лесьвічкамі не было стылю – татальная адсутнасць густу і меры – таксама стыль. Ён і назму мае – кітч, і сваіх адэптаў – разба-гацелых вясковых люмпенаў...

111

У 60-70-я гады вы часта бавілі летнія школынныя вакацыі ў вёсцы Кожава пад Мірам – гэта Гарадзенская вобласць, Заходняя Беларусь. Вы па бацьку – заходнік. Як, зрэшты, і па маме, проста яе шляхецкія продкі перабраліся ў Менск з Радашковіцка-Вялейскага рэгіёну яшчэ ў XIX стагоддзі. Кожаў-ская галіна – заможныя заходнебеларускія сяляне. Прадзед Трафім Абламейка меў даволі ворнай зямлі, і выпас, і ладны кавалак лесу з тартачком. Меў таксама дачыненіні з князем Базылём Святаполк-Мірскім – абодва гадавалі коней і абодва прадавалі іх на Мірскіх кірмашах. Мудры Трафім перад сваёй съмерцю і прыходам саветаў у 1939 годзе падзяліў майно паміж сынамі, і яны нават ня трапілі пад раскулачванье. Адзін з яго сыноў, наш дзед Серафім, за ўдзел у Мірскім батальёне самааховы быў забраны саветамі ў 1944 годзе ў штрафбат і загінуў праз два месяцы ў Славаччыне. У самаахову ён трапіў, калі партызаны забрали апошнюю карову і не засталося чым карміць траіх дзяцей. Вы сёньня ашчадна захоўваеце яго апошні ліст з Кёнігсбергу да бабці, напісаны па-беларуску: “Дарагая мая жана Любя...”

Тата вырас бяз бацькі. Бабцю на пачатку 50-х гадоў нейкі камісар у скру-раной куртцы з пісталетам у руцэ прымусіў падпісаць паперу аб уступленыні ў калгас, і пасля калгасны конюх – сын Трафімавага парабка, ніколі не даваў ёй ўзяць са стайні ейнага ж каня. Гэтак, хіба, спрацоўвала ў ім народжанае новай уладай пачуцьцё класавае справядлівасці...

Прадзед па бабці Любі Міця Абламейка (у Кожаве кожны трэці – Абламейка) быў выдатным стяляром. Ён рабіў для ўсіх вёскі граблі, зэдлікі, ус-лоны, цабэркі і чоўны. У пачатку 50-х гадоў дзед Міця адмовіўся ўступіць у калгас і пражыў жыцьцё па-за калектыўнай гаспадаркай імя мясцовага партызана Жалезьняковіча. Ён памёр у 1976 годзе, і ніхто нічога яму ня здолеў

зрабіць. Дзед вас любіў, вы днямі праседжвалі ў яго майстэрні ля варштату, шмат што майстравалася разам, і вы яшчэ дзіцем добра авалодалі сталлярнай навукай.

Неяк улетку па вёсцы разънеслася навіна, што ля Міру зьявіўся цыганскі табар. І вы, 7-8-гадовы хлапчук, упершыню ўбачылі на вясковых дзівярах замкі – аднекуль іх людзі раптам падаставалі і панавешвалі. І тут жа вы зрабілі наступнае адкрыцьцё: бальшыня замкоў не была замкнутая на ключ. А ключы ад тых, што былі ўсё ж замкнутыя, ляжалі пад ганкамі або акурата на віселі на ўбітых у шулу цывіках. Праз два-тры дні табар пайшоў сабе далей, трывога была адмененая, і замкі зноў зьніклі. У 70-я гады замкі пачалі зьяўляцца на кожаўскіх дзівярах часцей, аж пакуль не замацаваліся там настала. Спачатку іх вешалі незамкнёныя, а пасля сёй-той пачаў і замыкаць. Як вы разумееце цяпер, тэндэнцыя расла прапарцыйна росту колькасці люмпенізаваных калгасных элементаў – вясковых алкаголікаў-жабракоў.

Вы памятаеце Кожава ад часу, калі мясцоваму калгасу не было і 15-ці гадоў. У людзей яшчэ заставалася павага да ўласнасці – і сваёй, і чужой. А зьявіліся замкі, калі вырасла пакаленіне калгасных парабкаў-люмпенаў, якія пасля працоўнага дня на калгасным двары ішлі на клубны падворак гуляць у валейбол і напівацца да паўсъмерці танным віном. Прыймі баяліся людзі ня толькі сваіх, але і такіх жа прыхадняў з іншых вёсак. У гэтых вясковых пралетарыяў ужо не было гаспадаркі і маёмасці, якую трэба даглядаць і на якой трэба было працаўаць. Прынесеная ў беларускую вёску “класавая барацьба” прывяла да сацыяльнай катастрофы і завяршылася тысячамі чалавечых трагедый ды ашаламляльным маральнym рэгрэсам.

Нешта падобнае назіралася ў беларускай вёсцы яшчэ толькі аднойчы – у другой палове XIX стагоддзя, калі сяляне масава перасталі хадзіць у царкву пасля ліквідацыі Уніі ў 1839 годзе. Расейскія ўлады павыкідалі з цэрквай арганы, зноў збудавалі іканастасы, загадалі святарам адрошчваць бароды, вучыць расейскі варыянт царкоўна-славянскай мовы і гаварыць казаньні парасейску. Этнографы, у tym ліку славуты Павел Шэйн, адзначалі глыбокі маральны заніпад беларусаў – сталі больш вольна паводзіць сябе незамужнія жанчыны, мужыкі пачалі болей піць – цэлы народ выйшаў з-пад маральнага кантролю святароў. Часам п'яныя ў бэльку маладзёны ўваляваліся ў царкву і пачыналі зьдзекавацца з праваслаўнага бацюшкі, чапляючыся да ягонага адзеніння і зьнешняга выгляду. Нават праз 40 гадоў пасля гэтага сьведкі апісвалі поўныя жалю і журбы пахавальныя працэсі ў беларускіх вёсках, калі ўсёй грамадой, але без мясцовага святара, сяляне праводзілі на могілкі аднавяскоўца. Нехта старэйшы чытаў малітву і нябожчыка засыпалі. Так пайшлі з жыцця цэлыя пакаленіні... Гэтыя сюжэты ўвайшлі ў расейскую літаратуру. Праз 67 гадоў пасля скасавання Уніі, калі на хвалі рэвалюцыі 1905 году расейскі цар падпісаў указ аб верацярпімасці, адбылася фенаменальная рэч – чвэрць мільёну быльых уніятаў у Менскай, Гарадзенскай і Віленскай губерніях перайшла з праваслаўя ў каталіцтва, бо Унія паранейшаму была забароненая. Гэта былі ўжо ўнукі і праўнукі тых, каго навярнулі на расейскую веру ў 1839 годзе.

Толькі стаўшы дарослым і скончыўшы гістарычны факультэт БДУ, вы зразумелі, чаму праз усё XX стагоддзе ў Кожаве ў царкву хадзілі пераважна адны жанчыны, дый тое ня ўсе. Мужыкі заставаліся дома...

Да абодвух маральных катастрофаў спрычынілася Расея.

111

У 90-я гады, калі вы ўжо працавалі ў Празе, адзін беларускі эмігрант расказаў пра свой шок ад сустрэчы з правінцыйнай Амерыкай. У 80-я гады гэты беларус пераехаў жыць у Злучаныя Штаты і асеў у невялікім правінцыйным гарадку, амаль вёсцы. Зъдзіўленню яго не было межаў, калі ён зразумеў, што ў гэтым паселішчы ніхто не замыкае дзвёры. Не было межаў і зъдзіўленню мясцовых, калі ён пачаў іх распытваць пра ўбачанае. А вы, слухаючы знаёмца, не зъдзіўляліся. Вы ведалі, што правінцыйная Амерыка трymаецца на трох кітах – на глыбокай веры ў Бога, на прыватнай уласнасьці і на павазе да правоў асобы. Прычым апошняя вынікае з двух першых. Гэтыя апірышчы пуританскай Амерыкі вызнавалі некалі і вашыя супайчыннікі. Вам пащенцевала сустрэцца з такой рэальнасцю ў 60-я гады ў заходнебеларускай вёсцы раней, чым яе канчаткова выкаранілі на вашай Бацькаўшчыне.

111

Вы неяк апынуліся ў гасцінях у аднаго пражскага знаёмца. Абсалютна выпадкова там аказалася і расейская сямейная пара з Москвы – прыстойныя людзі, муж – буйны бізнесмен-будаўнік, жонка – хатняя гаспадыня-філолаг. Сядзелі з віном на першым паверсе пражскага дому. Вокны і адчыненыя дзвёры выходзілі проста на брукаваную тэррасу ля дому, а далей – невялікая паляна і плот-паркан. За плотам дарога і ходнік. І раптам расейка спытала:

– А што ў вас кратай на воках няма? Як жа вы тут жывяце ў страху?

Гаспадар адказаў, што ў Празе гэтак збольшага ўсе жывуць, толькі бататыя ставяць сабе электронныя ахоўныя сістэмы, бо ім, відаць, сапраўды ёсьць што ахоўваць. Расейку перасмыкнула і яна заявіла, што ніводнае ночы ў тым доме не засталася б. Пасыль яе муж расказаў, што маючы добры джып, ён возіць з сабой зброю, каб абараніцца ад магчымых налётчыкаў-выкрадальнікаў машыны або нападнікаў па дарозе ад стаянкі дадому. Прысутныя зъдзіўліся і сказаў, што ў Празе ўначы хадзіць абсолютна бяспечна, але ўбачыўшы зъянтэжанасць маскоўцаў, па стараліся супакоіць гасцей, маўляў, у Празе таксама хапае кватэрных крадзяжоў. Зрэшты тут жа і самі мусілі прызнаць, што паводле статыстыкі, большасць такіх злачынстваў робяць цыганы і замежнікі з усходу...

111

У гэтыя побыт дома вы зъездзілі з братам у Карэліцкі раён, у бацькову Кожава да хросных. Там пакуль сітуацыя не такая безнадзеяная, як на ўсходзе краіны.

Вашая хросная, цётка Маня, сустрэла прыязна, пачала завіхацца ля стала. Вы з братам папрасілі “падсмажыць яешню”, але хросная раптам сказала, што цяпер печку ня топіць.

– А што, газавай пліты няма?

– Анёж, ёсьцека.

– Ну дык падсмажым на пліце...

І тут цётка пачынае завіхацца болей увішна, нават мітусыліва, у очы не глядзіць, і раптам без вялікай ахвоты выдае сапраўдную прычыну нежаданьня “смажыць яешню”:

– Я ня ведаю, як гэто робіцца...

Вы кажаце:

– Проста, на патэльні разаб'ем яйкі...

Цётка з палёгкай:

– А-а, дык вам яйка съпячы?!... За-араз во, я хутка...

“Смажыць яешню” і “пачыц яйка” – не адно і тое ж для людзей з ваколіцаў Міру. Калізія “гарадской” і натуральний беларушчыны...

Пасыль вячэры вы ідзяце да хроснай браты, цёткі Тані. Там сustrакаюць

цётка, яе муж дзядзька Барыс і сын Коля – ваш траюрадны брат. Нейкі час стаіце у двары, абменьваецца навінамі. Яны гавораць на трасянцы, але з вельмі невялікім дамешкам русізмаў. Пасыля вы адыходзіце ўбок з Колем і працягваеце гаворку ўтрох. Коля пераходзіць на літаратурную беларускую тарашкевіцу – калгасны вартайник, былы зваршчык, 32 гады, выпускнік сярэдняй школы ў Трашчычах пад Мірам – роднай вёскі навукоўца і пісьменьніка архімандрыта Льва Гарошкі, вашага далёкага сваяка. Коля кажа “рабеце”, “ідзеце...” Просіць маці сфатаграфаваць вас трох і, зьвяртаючыся да яе, пераходзіць на трасянку: “Мамо, я зараз аб’ясню...” У размове з вамі ў яго праскоквае “апрэль”, і ён тут жа тлумачыць: “Гэто красавік”.

Ніякіх праблемаў, ваш Коля – Кока па-вясковаму, адрознівае дзьве нормы ідэальна, ня блытае іх і дасканала валодае абедзывома. Падобнае вы сустракалі шмат разоў і ў іншых мясцінах Заходняй Беларусі, напрыклад, на Мядзельшчыне гадоў 15-20 таму. Для беларускай вясковай моладзі, выпускнікоў беларускіх школаў трасянка і беларуская мова – розныя рэчы.

Нягледзячы на татальнае п’янства і галечу, Кожава, як і навакольныя вёскі, жыве. Праз усё лета і на выхадныя ў іншыя поры году вёска напаўненеца народжанымі ў 60-я гады людзьмі, якія са сваімі амаль дарослымі дзецьмі прыязджаюць з Менску і іншых гарадоў дадому, да бацькоў і да родных магілаў.

Вы прайшліся па некалькіх вуліцах даволі вялікага сяла – Кожава мае 260 двароў. Шаляваныя хаты па-ранейшаму акуратна даглядаюць і фарбууюць, у мураваных дамах – белыя бляшаныя дахі, у драўляных – таксама, толькі дзе-нідзе засталіся счарнелая гонта. Вы са зьдзіўленнем згледзілі некалькі абабітых дэрматінам дзьвераў. Раней іх знутры зацяплялі саломай і абівалі радном ці клятчастымі дзяругамі. Немалая ўжо і ў часы вашага дзяцінства вязы на галоўнай вуліцы разрасціліся яшчэ болей і вышэй, у іх засені насупраць дому хроснай самотна прытулілася зaimшэлая студня з драўлянай стрэшкай. На ўезьдзе ў Кожава з боку Жухавічаў – праваслаўная зашклённая каплічка з абразом і агароджай, упрыгожаная ручнікамі і штучнымі кветкамі. Такая ж самая стаіць і пры разьвілцы, дзе галоўная вуліца разыходзіцца на дзьве, адна з якіх вядзе на Радунь і Mip, а другая – на Вушу і Трашчычы. Якраз гэтая апошняя за вёскай мае адгалінаванье і на Цетру, дзе ў лесе можа быті вёдрамі зьбіраць гарэхі. Ля цятранской дарогі – кожаўскія могілкі з драўлянай каплічкай-цэркаўкай. Там ляжаць многія пакаленіні вашых продкаў, і шмат якія магілы падпісаныя руска-беларускай трасянкай і да таго ж з кожаўскім “оканьнем...”

Па дарозе на Вушу – невялікі масток над рэчкай Цятранкай і яшчэ адна дарога на Цетру. За часамі пана Абламовіча берагі Цятранкі былі аплеченыя лазой, і кожаўскія дзецы за гэтymі плятнямі лёгка лавілі сонных уноў – смачнью рыбу бяз костак. У часы вашага дзяцінства ў рэчцы Вуша, на якой стаіць Кожава, рыбу лавілі “седзячка”. На плыткім месцы чалавек сядай на водарасьці, заграбаў іх сабе паміж ног, прамацваў і выкідаў на бераг знойдзеную рыбу. Зусім маленькім хлапчуком вы бегалі па беразе і зьбіралі рыбу, выкінутую бацькамі і дзядзькамі, а падросшы, лавілі “седзячка” і сам. У канцы 70-х гадоў рыба ў Вушы зьнікла – яе глушылі выбухамі, нішчылі электрычнасцю, а з калгасных палёў у рэчку цяклі патокі хімічных угненняў. Цяпер калгасы заняпалі, рыба зьявілася зноў, і яе зноў ловяць вёдрамі – плоткі і акуні, язі і яльцы, ліні і мянькі, а таксама сялява, самы і щупакі.

З дзяцінства помніцца, як тады здавалася, загадкавыя ў сваёй пракаветнасці назвы мясцінаў вакол Кожава – Ждан, Маргі (Марге па-мясцова-

му), Глінішча... Цяпер вы ведаеце, што ў Глінішчы была цагельня, а зямельныя надзелы мералі раней на маргі... Ідуchu ў Маргі вы заўсёды з трымценьнем сэрца праходзілі паўз хату таямнічай гарбуніхі Маланы.

Цяпер, часам, з замілаваньнем успамінаюцца і кожаўскія мянушки. Апрача прозывішчаў кожны род ці вялікая сям'я мелі мянушку – Бабаневы, Карнозавы, Апрыштыкавы, Базылькавы, Санькавы, Чайчыны, Сялявы... Мелі мянушки і асобныя людзі – Пыха, Лададэй, Фрэйка, Малота... А нехлямажага і марудлівага чалавека там нязъменна звалі Ванзэлкам... Успамінаеце вы і проста цікавыя кожаўскія слоўцы. Скаунэ (блохі), каўнярцэ (манжэты), гаптачка (пятля ў кашулі ды іншым адзеніні), гелачка (кукса валасоў на галаве ў кабеты). Рачнога печкура ў Кожаве называюць келб, а вадзянога пацука – бац. У пачатку 80-х вы склалі кожаўскі слоўнік з некалькіх сотняў такіх моўных перлінаў. Дзе ён цяпер?

За часамі вашага маленства ў Кожаве не было свайго фэсту, і вы з хлопцамі мусілі хадзіць у недалёкія Жухавічы на фэст тамтэйшы. Заліцаныні да мясцовых дзевак часта канчаліся бойкамі і нават панажоўшчынай. Фэст звычайна ладзілла на парафіяльнае сьвята, а Жухавічы якраз і былі цэнтрам парафіі, да якой належыць Кожава. Царквы ў Кожаве так і не з'явілася, а вось свой фэст вашыя раўналеткі завялі. Гэта надзвычайная зъява – у 90-я гады XX стагоддзя ў заходнебеларускіх вёсках яшчэ ўзынікаюць новыя фэсты. Прыйдым са строгім захаваньнем традыцыі. Замаўляюцца музыкі, выбіраецца роўная простакутная пляцоўка, па перыметры якой укопваюцца высечаныя недзе маладыя бярозкі... І на фэст прыязджаюць усе выхадцы з вёскі, нават з іншых краінаў...

Шкада толькі, што навачасныя карэліцкія музыкі пад сінтэзатар сыпявуюць ужо выключна расейскую папсу...

Успомніліся вам і даваенныея фэсты ў Заходній Беларусі, аб якіх вы ведаеце з літаратуры. Сенатар Васіль Рагуля, які паходзіў з тутэйшых мясьцінаў, апісаў жорсткасць і лютасць п'яных пабоішчаў, што ўчыняла на фэстах заходнебеларуская маладзь у часы II-й Рэчы Паспалітай. Пасьля Першай Сусветнай вайны і расейскай рэвалюцыі адбыўся дэмаграфічны выbuch. Адукацыя была слабая, дзецца асабліва не было куды, і вось маладзёны пілі і адчайна мардавалі сваіх жа аднагодкаў, забіваючы іх каламі і нажамі за любую правіну, за прыгожую дзеўку або і зусім без прычыны. Польская крымінальная паліцыя зьбівалася з ног і ледзьве давала рады. А пасьля надарылася Другая сусветная вайна, і тыя ж маладзёны, не паспейшы з-за хуткага наступу немцаў трапіць у Чырвоную армію, пайшлі частковая ў паліцыю, а частковая ў партызаны, і працягвалі далей зводзіць рахункі з былымі сваімі супернікамі і крыйудзільнікамі. А таксама з іх сем'ямі... Немцаў на вёсцы амаль не было – ваявалі свае са сваімі. Таму Васіль Быкаў і назваў падзеі ў акупаванай Беларусі Грамадзянскай вайной... А пачыналася ўсё з п'яных разборак на фэстах...

111

Ужо некалькі гадоў вы адчуваеце раздражненьне і стрэс падчас паездак у Менск. Фізічна вы жывяце ў Празе, але працуёчы на “Свабодзе”, эмацыйна застаяцца ў Беларусі. У Празе вы чужы, а прыехаўшы ў Беларусь адчуваеце, што і тут – ужо ня свой. Вы – паміж. Вы, вядома, разумееце, што нагледзеўшыся на жыццё багатай Еўропы, зашмат патрабуеце ад сваёй краіны, але таксама разумееце і тое, што некаторыя ваши закіды да сваіх людзей зусім не максімалісцкія.

Некалькі гадоў вам не давала спакою адна акалічнасць. Ходзячы падчас

камандзіровак на працу, вы бачылі ля Палаца Рэспублікі і рэстарану “Журевінка” шмат дарагіх аўто, а таксама іх гаспадароў і гаспадыняў. Нешта ва ўсіх іх было няўлоўна агульнае. Але што? Яны хадзілі, стаялі, сядзелі, гаварылі па тэлефоне, праходзілі міма, ад'язджалі, прыязджалі, глядзелі навокал, на людзей і на вас. І толькі ў гэты прыезд вы зразумелі, у чым праблема, што вам замінала. Гэтыя людзі на Audi-TT і BMW-Z3, на дарагіх джыпах і кабрыялетах нікога і нічога ня бачаць вакол сябе. Яны глядзяць на чалавека і адначасова як бы паўз яго. Калі глядзець, то можна нешта і ўбачыць. Вы здагадаліся, што ня ўсе гэтага хочуць. Асабліва пасьпеховыя. Няўжо браточки саромеюцца свайго посьпеху? Зразумела, не. Проста так зручней.

Іншая реч – астатнія пласты грамадства, якія традыцыйна больш маральныя за бізнесмэнаў. Людзі разумовай працы і творчая эліта. Гэтым цяжэй, бо яны слабейшыя і менш абароненныя ў жыццёвым і сацыяльным плане. Іх доля – або калабарацыя, або маргінальны пратэст. У Беларусі большасць выбрала калабарацыю, меншасць пратэст, а некаторыя інтэлектуалы – разумніцкі скепсіс і цынізм. Вы не зайдросціце нікому, але самым скептычным і цынічным нагадваеце пра аднаго вядомага музыканта, які неяк трапна заўважыў, што цынізм і разумная іранічнасць – па вялікім рахунку, ад страху і баязлівасці.

І вось неяк, стоячы ля самай пачварнай спаруды новага Менску – Палацу Рэспублікі, і пазіраючы на натоўпы бесклапотных людзей вакол, вы раптам зразумелі ашаламляльную реч:

Беларусь перажывае трэцюю маральную катастрофу за апошнія 150 гадоў. Гэтая катастрофа – апошняя, бо цяпер тут дазволена ўсё. І посьпех у такой краіне – амаральны.

У краіне, будучыня якой пад пагрозай, праблемы з маралілю. Любы гвалт над незалежным грамадствам, і любы посьпех на фоне гэтага гвалту – амаральны. Так званая эліта Беларусі – амаральная. Клопат аб дзесяцях, жаданьне абараніць іх і даць ім лепшае, чым мелі самі, жыцьцё, гэта не мараль. Пра бяспеку і дабрабыт патомства дбаюць і вавёрка, і воўк, і мядзьведź. Гэта інстынкт.

Мараль – гэта адказнасць ня толькі за сябе і за сваякоў, мараль – гэта яшчэ і абавязак перад грамадствам, перад краінай, мараль – частка культуры, яна ўgruntаваная на веры. Сённяшняя эліта – гэта сярмяжныя, маладукаваныя пост-сяляне і пэўная частка пазбаўленых культуры і маралі гарадчукоў – прадукту савецкага сацыялістычнага гораду. Цынізм, хцівасць, абыякавасць да краіны і яе людзей, канфармізм і больш нічога. Ні культуры, ні нармальнай адукцыі. Таму і ставяць на праспектах помнікі бульбе не разумеочы, што ўшаноўваюць такім чынам сваю каланіяльную мінуласць.

Беларусы атрымалі магутную прышчэпку амаральнасці. Амаральны посьпех чыноўніка, які займае пасаду, мае шыкоўныя дом і машыну, вучыць дзяцей за мяжой і не заўважае таго, што робіцца навокал. Амаральны посьпех інжынера, навукоўца, работніка і настаўніка. Амаральны посьпех афіцэраў, якія зьбіваюць іншых афіцэраў. Амаральны посьпех журналіста: у краіне – бяда, і рабіць выгляд, што яе няма – амаральная. Амаральны, урэшце, сам посьпех такой краіны.

Прырода дзяржавы мае супярэчлівыя характары. Даўно вядома, што на міжнароднай арэне дзяржавы захоўваюцца як прымітыўныя, амбітныя і зайздросныя людзі – гэта зынешняя функцыя дзяржавы і яе зынешні імідж. Другі бок “дзяржаўнага медаля” – стаўленыне да сваіх грамадзянай. Тут дзяржава павінна быць і шмат дзе ёсьць клапатлівай і справядлівай маці – іншымі

словамі, для сваіх грамадзянаў дзяржава справядлівая, клапатлівая і шчодрая. Навонкі – дзяржава нахабная, унутры – яна саромеецца. Так ёсьць у старых дэмакратыях съвету, найперш у Еўропе. У Беларусі – дзяржава мачаха, нават вораг – крывадушны, драпежны і карысльвы.

У Беларусі амаль усіх прымусілі пераступіць нябачную маральную мяжу, а тыя, хто непасрэдна павінен маральнасць дапільноўваць – або дапамагаюць гэтую мяжу пераступаць, або маўчаць. Гэта Царква і Касыцёл. Ад Рускай Праваслаўнай царквы вы нічога не чакаеце. РПЦ заўсёды была патрыятычнай структурай, і нацыянальны расейскі інтарэс прывёў яе да маральнага згаршэння. Ведаючы гісторыю Усходній Еўропы апошніх 50-ці гадоў, можна было б нечага чакаць ад Касыцёлу. Але і Касыцёл у Беларусі маўчиць. Ім дагэтуль кіруюць палякі, а палякі гэта ня тыя, хто будзе ціха сядзець і маўчаць. У часы камунізму ў Польшчы каталіцкія ксяндзы ішлі на перадзе змаганьня з бязбожнай уладай. Але ў Беларусі ў польскіх съятароў задача іншая – захаваць пальшчызну, захаваць нешматлікую (яны думают, што шматлікую) польскую дыяспару, захаваць польскі характар Касыцёлу... Таму прысадца і згодніцтва.

Праваслаўны і каталіцкі юрэхі ня ведаюць, што згодніцтва завеца кампрамісам толькі на пачатку – другая палова гэтага шляху ўжо называеца здрадай. Зрэшты, калі прыпусціць, што пафас службы абодвух беларускіх юрэхі скіраваны на суседнія дзяржавы, дык тым дзяржавам яны служаць спраўна. Аднаму рупіць ахаваць інтарэсы “рускай большасці”, і другому – правы польскай меншасці. Толькі (і як заўсёды) застаецца пытаньне – а як жа Хрыстос, як быць з Ім?..

У галаве сам сабой усплывае ўласны верш 20-гадовай даўніны – адчайны ўздых наўнага і шчырага юнака.

Захінуся ціха самотай,
Узгадаю пра сваю журбу
І адчую, як рукой дрыготкай
Вабіць нач мяне ў сховы сну.

І засну я, і ўбачу восень –
Шэрья, прамоклыя палі,
Нейкі скрыгат, стогн, і хтось галосіць
У прадвечных пушчах, векавых.

Будзе съніца мне апалая каліна,
Шоргат лісьцяў, шэры небакрай
І нуда, што хіліць вершаліны,
Што абняла мой панылы край.

Буду йсьці калюжнаю дарогай
Паўз замглёныя, зьдзічэлыя палі
Міма рэштаў хутару старога –
Не відаць, ці жыў там хто калісь.

Буду доўга йсьці, пакуль не павалюся
Тварам ў набрываць, зьдзірванелы дол.
І калі навокал азірнуся
Зразумею я, куды прыйшоў.

Я ўбачу крыж каля дарогі,
Агарнуты мокрым ручніком,
І таго, хто кожны дзень, нябога,
На крыжы кане пад дажджом.

І тады я закрычу ў адчаі –
Знак бо гэта мне і краю маяму.
А з крыжа пачую голас ціха-дбайнага:
“Што ж забыл пра мяне? Я вас люблю...”

І тут жа ўспомніўся іншы верш, пачуты ў Менску па радыё. Нейкая, паводле ўласнага прадстаўлення, “карэнная мянчучка”, што працуе цяпер лясьніком, выставіла свае фотаздымкі ў сталіцы і падчас інтэрв'ю на выставе прачытала ўласны верш. Вам асабліва запомніўся адзін радок: “Згущаецца туман, собакі где-то брешут...”

Слова “брехать” у расейскіх слоўніках мае азначэны “обл.”, “прост.”, а ў “рускай” “паэткі” з Менску – яно паэтычнае і высокае. Бедная “карэнная мянчучка” і цяперашняя лясынічыха... Яе мова не адрозніваецца ад мовы бачанага вамі па беларускай тэлевізіі плакату на праўленыні калгасу ў Дрыбінскім раёне Магілёўскай вобласці – “Честь и слава хлебаробу...”

Ці стане беларусам некалі сорамна за тое, што яны зрабілі з краінай, з сабой і з будучынай сваіх дзяцей?

111

Цягнік ляціць на заход. За плячыма засталася ціхая Гарадзея з прывакзальнымі пляцамі і двухпавярховымі універмагамі. Вам заўсёды падабаўся гарадзейскі вакзал – стары, польскі, з высокім ламаным дахам і гадзіннікам, які вечна спазыняеца. У тамтэйшым універмагу ў савецкія часы можна было купіць дэфіцытнае ў Менску замежнае адзеньне ці абурак... Прамінаюць за вакном сялянскія сады і гароды. Раней там можна было паласавацца белым налівам, ранетам і антонамі. Дзе гэтыя гатункі цяпер?..

Прамінуўся ўжо і Баранавічы. За вакном пачалася разълеглая перадпалеская роўнінадзь – паплавы з купінамі асоту і крапівы, бясконцыя тарфянішчы, прарэзаныя меліярацыйнымі равамі. Якраз за Баранавічамі да вас прыходзіць пачуцьцё нізіны – вы глядзіце за вакно і адчуваце, што долы вакол ня толькі роўныя, але й нізкія. Але якая розыніца! Усё роўна так хочацца раптам аказацца не ў вагоне, а па той бок шыбы – на мілых з дзяцінства паплавах, адчуць ні з чым не зраўнаны водар цёплай зямлі, роснай травы і ссохлага бадылья. Так хочацца зноў стаць пастушком і выгнаць на бабуліну радоўку статак за рэчку, а ў кішэні будзе ляжаць загорнуты ў газету падвячорак – хлеб, сала і цыбуля... Пасьвіць каровы і авечкі з пугай і ражком тады было адказна і страшнавата, а цяпер зредчас не зашкодзіла б, ды няма на чыно радоўку пайсыци...

У калідоры вагона расейскія дзецы з суседняга купэ ўчынілі спаборніцтва – хто каго лепш аплюе. Пляваліся паўгадзіны – бацькі не зважаюць. На прыпінку ў Берасці паўз ваш цягнік празізджай іншы. Хлопчык закрычаў:

– Ура, даплюнуй!

Бацькі маўчаць, іншыя пасажыры – таксама. Магчыма, кожны вырашае схадзіць у прыбіральню ў іншы бок, каб ня ўквэцацца ў дзіцячую сыліну. Вы задумваецца над пытаннем: абыякавасць бацькоў да брыды – гэта іх чалавечая ці нацыянальная якасць?

...А вось і гудок. Вагон памалу кранаеца з месца. Цягнік Москва-Прага пакідае межы роднай краіны і няроднай дзяржавы-мачахі. Будынак берасцейскага вакзalu застаецца ззаду, наперадзе – мост праз Буг. Вы апошні раз глядзіце ў хмарную далічынь – недзе там, на пагорках раскінуў свае сацыялістычныя бэтонныя гмахі прамоклы Менск. На яго бязлюдных вуліцах пад алавяна-шызымі блокамі і касым дождзікам засталіся прыгорбленыя разлукай бацькі – яны яшчэ трошку па старэлі за тыя некалькі месяцаў, што вы ня бачыліся. І ад гэтага асабліва балюча і сумна на душы..

Менск-Прага,
2004-2005